

Carme Serrallonga (1909-1997). Viure l'ideal

Lluïsa Julià

Institut Obert de Catalunya - IOC
Avda. del Paral·lel, 71-73. 08004 Barcelona
ljulia@escriptors.cat

Resum

L'article, fruit de la intervenció en la sessió inaugural del curs acadèmic 2009-2010 de la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona, presenta la figura polièdrica de Carme Serrallonga (Barcelona, 1909-1997), traductora i pedagoga, als cent anys del seu naixement i en dibuixa els trets que la defineixen. Per una banda el tarannà: havent viscut en el moment d'un projecte nacional avançat, en els anys vint i trenta del segle xx, amb l'arribada del franquisme transforma la seva trajectòria intel·lectual en un projecte col·lectiu a través de l'escola Isabel de Villena que va liderar durant dècades. També es va convertir en una de les persones més actives de la societat catalana a través de la seva participació, des del 1960, en l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual, amb Ricard Salvat i Maria Aurèlia Capmany al capdavant, i que va significar la recuperació del teatre català contemporani. Aquesta feina li permet exercir un segon mestratge sobre actors, actrius i escriptors de les noves generacions. Finalment, s'exposa la relació ideològica i personal que Serrallonga estableix amb la seva obra de traducció del teatre i la novel·la alemanys.

Paraules clau: Carme Serrallonga, teatre de postguerra, funció de la traducció, pedagogia i mestratge.

Abstract

Just after the centenary of the birth of the translator and educator Carme Serrallonga (Barcelona 1909-1997), this article, fruit of a lecture given at the inaugural session of the academic year 2009-2010 at the Faculty of Translation and Interpretation of the Autonomous University of Barcelona, presents this multifaceted figure and outlines her defining qualities. After the period of the progressive national project in Catalonia in the 1920s and 1930s and with the subsequent imposition of the Franco dictatorship, her singular character and world view were clearly manifested in her intellectual, social and political endeavours with the collective project of the Isabel de Villena school of which she was head for several decades. She was also one of the most active participants in the world of Catalan theatre through her work after 1960 in the Adrià Gual School of Dramatic Art. Headed by Ricard Salvat and Maria Aurèlia Capmany, this school achieved nothing less than the recovery of contemporary Catalan theatre and Carme Serrallonga's second domain of teaching with actors and writers of the new generations represented a major contribution. Finally, the paper discusses the ideological and personal relationships that Serrallonga established with her translations of German playwrights and novelists.

Key words: Carme Serrallonga, post-war theatre, translating, pedagogy, teaching.

El més assenyat que una persona pot fer quan topa amb una situació absolutament adversa, de canvi de cicle històric, és esquivar-la i esperar una millor oportunitat. És el que hauria d'haver fet Carme Serrallonga i Calafell l'endemà de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona. Era el 26 de gener de 1939. Carme Serrallonga tenia 30 anys. Havia fet una carrera brillant, el 1931 s'havia llicenciat en Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona amb Premi extraordinari. Tot seguit havia estat cridada a formar part del projecte de l'Institut Escola dirigit pel doctor Estalella. Carme Serrallonga va viure la mítica dècada dels anys trenta entre Madrid i Barcelona, uns anys que ella mateixa va qualificar de «l'època d'or de la meua vida».¹ El curs 1932-33, a Madrid, segueix els cursos de doctorat, amb Menéndez Pidal, Américo Castro, Claudio Sánchez Albornoz, Navarro Tomás, filòlegs, lingüistes, historiadors de reconegut prestigi ja en aquell moment. Com a rerefons la Residència de Estudiantes creada el 1910, l'aureola d'una pedagogia moderna, inspirada en el krausisme de Francisco Giner de los Ríos, i per on havien passat figures com Unamuno, Ortega i Gasset, Eugeni d'Ors i, els més joves, García Lorca, Alberti o Dalí. Serrallonga vivia a la residència femenina de l'*Instituto Libre*. Recorda especialment la seva directora, Maria de Maeztu (1881-1941), que impulsava una pedagogia lliberal paral·lela a l'Institut masculí. Va poder viure en un ambient literari i cultural d'alçada, cosmopolita, humanista, filosòfic. Assistia a conferències i trobades dels poetes i professors de la generació del 27: Pedro Salinas, Jorge Guillén... O d'altres personalitats com Paul Valéry o Madame Curie, convidats pels professors de l'Institut.

De retorn a Barcelona, la tardor del 1933, Carme Serrallonga s'incorporava a l'Institut Escola Ausiàs March que, tot just acabat de crear, es trobava situat a Sarrià. També assistia a classes de Pompeu Fabra o del doctor Rubió. Va viure immersa en aquell projecte d'una Catalunya ideal, moderna, innovadora, de futur. Aquella època idealista que Maria Aurèlia Capmany, nou anys més jove que Serrallonga, va descriure amb aquests mots: «Nosaltres, els hereus directes de la República i l'Autonomia, havíem estat educats per al triomf. Ens havien educat en l'ordre, la confiança, la netedat, la gentilesa, el bon gust, l'autodomini.»² Capmany al·ludeix directament a la feina de Carme Serrallonga i dels joves de la seva generació, entre ells Espriu, Rosselló-Pòrcel o Cèlia Viñas. Al seu torn, Carme Serrallonga es manifesta en el mateix sentit quan escriu: «Havíem d'ajudar a realitzar», «es veu que ens ho vam creure de debò perquè n'estàvem convençuts». I encara reblava aquella actitud cívica, de servei, col·lectiva: «Estem fent país, que s'ha dit després tant, no? I sí, sí, tot això, és [era] veritat.»³ Però el 1939 s'imposava la dictadura. Campany descriu el moment, el contrast amb el món ideal

1. NOGUERO, Joaquim (1999). «Llegir, ensenyar, traduir». Entrevista. Reproduïda a *Homenatge a Carme Serrallonga. Assaig del Teatre*, 15, p. 40.
2. CAPMANY, Maria Aurèlia (1997). *Pedra de toc, I. A: Obres Completes*, volum 6, Barcelona: Ed. Columna, p. 44.
3. «Carme Serrallonga. Entrevista de Josep M. Espinàs a TV3», 1986. Reproduïda a *Homenatge a Carme Serrallonga. Assaig del Teatre*, 15, 1999, p. 18.

que s'esfondrava, com una «gran broma», una «broma sarcàstica», és clar,⁴ que els expulsava d'aquella mena d'oasi, de paradís, que havia estat la universitat republicana i que en començar la pau franquista, com se l'anomenava, els volia transformar en funcionaris del règim amb Déu, la pàtria i un model de família que convertia les dones en esposes abnegades i mares de família nombrosa, sense visibilitat social ni professional.

En el cas de Carme Serrallonga, «la gran broma» té un record i una escena, dos moments decisius, que marquen la seva trajectòria posterior. El record se situa el darrer dia de la guerra, a Barcelona, el 25 de gener de 1939. Acompanyada d'una amiga, Serrallonga es desplaça a les oficines de «La Dona a la reraguarda», una organització amb què havia col·laborat durant tota la guerra. Hi anaren a estripar, a cremar tots els papers que poguessin imputar els col·laboradors amb la República, els que havien assistit als refugiats donant sang, diners, roba... El 1995 recorda el fet amb tristesa, convençuda de la seva significació, del canvi profund que anava a fer la seva vida. Un moment històric decisiu que liquidava l'alegre joventut inconscient, que sepultava els seus somnis. Carme Serrallonga recordava el moment amb aquestes paraules:

Vam acabar la feina molt de nit. De tornada a casa, a peu i quasi a les fosques perquè els fanals no servien de gaire —tenien els vidres pintats de blau pels raids aeris—, m'anava inundant una tristesa agra. No parava de repetir-me: «demà potser ja seran aquí i tot s'haurà acabat».

I no volia dir pas «la guerra». Encara sento dins del cap aquell martelleig: *tot-s'hau-rà-a-ca-bat*.⁵

Per altra banda l'escena. Aquesta es produïa al cap de pocs dies, el 29 de gener del 1939; l'escenari, una aula de la Universitat de Barcelona. Les noves autoritats universitàries havien convocat els mestres i professors en actiu de la República. Carme hi va anar amb els seus companys professors. Després d'un fal·laç primer parlament, la cosa va quedar clara: els destituïen. Els professors dels tres centres de l'Institut Escola seien de costat. L'escena va ser vexatòria. Els anunciaven que els havien «liberado», que havien d'estar contents, que sabien que ho estaven. A fora els deixaven unes llistes perquè hi anessin escrivint els noms dels professors absents que coneguessin. És a dir, els convidaven a «denunciar tots els teus companys», recorda Carme Serrallonga. Van sortir abatuts, convençuts que no podrien entendre's amb aquella gent. La Carme explica el fet de forma ben plàstica en els pocs mots intercanviats amb alguna autoritat. Escriu: «—¿Generalidad? ¿Qué es esto?, aquí no ha habido ninguna Generalidad? Vaig dir: “Bueno, bueno, Instituto Escuela” i al carrer. És a dir, era claríssim que no hi havia res a fer.»⁶ Encara abans d'acomodar-los els va fer cantar, braç enlaire, el *Cara al sol*. Eduard Valentí i Fiol, eminent llatínia i company de Carme Serrallonga a l'Institut Escola de Sarrià, li

4. *Pedra de toc*, I. Op. cit., p. 44.

5. SERRALLONGA, Carme (1995). «Al capdavant, la més clara paraula». A: Dossier «El franquisme, una mirada enrere, II». *Serra d'Or*, 429 (setembre): 28.

6. «Carme Serrallonga. Entrevista de Josep M. Espinàs a TV3». Art. cit., p. 20.

sostenia el braç mentre li deia «No siguis idiota. Aixeca el braç». La Carme —recorda— no podia. Li havia quedat «encarcarat», anota amb sorna. Però aquell «no puc!, no puc!» determinà l'acció immediata, la creació d'una escola. La Isabel de Villena.⁷

Carme Serrallonga va haver d'abandonar els seus projectes personals, volia ser una dona culta, «sàvia» se'n deia llavors, una estudiosa, una lingüista. Havia demanat una beca per a anar a estudiar a l'École de Chartres de París. Darrere també quedava l'inici de tesi sobre *La dona a l'Edat Mitjana*, de títol prou significatiu. No va poder ser. En el nou context no tenia sentit. Va començar a tirar endavant el projecte d'escola perquè els pares dels alumnes de l'Institut Escola no volien dur els seus fills a l'escola del nou règim ni als col·legis religiosos. Alguns professors de l'antic Institut escola es van reunir per iniciar l'escola. Hi participaren Marçal Olivar, Mercè Ballarà, Josep Calsamiglia, el pintor Josep Obiols, Josep Gibert, Carme Serrallonga i Lluís Modolell. En els tràmits, també els van ajudar els caputxins i els monjos de Montserrat. Cadascú va aportar 300 pessetes, és a dir que amb menys de 15 dels actuals euros es va obrir la Isabel de Villena en una torre al carrer de l'Emancipació, núm. 32 de Sarrià. Els diners eren per pagar-ne el lloguer.⁸ Va ser la seu de l'Isabel de Villena durant anys. I van tirar endavant el projecte. Durant els primers temps els professors no cobraven. Per això les obligacions familiars de la majoria d'ells els van obligar a abandonar l'escola. Tot era molt precari. També Carme Serrallonga podia haver abandonat el projecte, però no ho va fer. S'hi va entossudir. Va comptar amb la complicitat d'una altra dona, de Carme Calafell i Plana, la seva mare. «Dues dones soles podem viure d'una manera molt austera»,⁹ assenyalava. El 1942 es traslladen a viure damunt mateix de l'immoble de l'escola i n'esdevé la directora. Hi viu fins al 1969 quan, la seva mare ja morta, va poder-se traslladar al carrer Major de Sarrià. Hi va viure fins al final. No cal continuar perquè la història de l'escola està perfectament documentada per l'estudi que n'ha fet Mariona Ferran i Permanyer. Carme Serrallonga considerà que l'escola havia estat la seva salvació. Descrivia aquella època tan decisiva, dient: «La meua vida se'm presentava dura i difícil, i si volia mantenir-me fidel a mi mateixa, no abdicar de tot allò en què creia, havia de lluitar a contracorrent molt de temps, potser sempre més.» I continua: l'escola «va ser la salvació, la dèria que feia de barrera aïllant contra un món on jo habitava però no vivia.»¹⁰

Enmig d'una societat perplexa, confusa, desorientada, Carme Serrallonga va construir el seu propi món, un somni fet realitat. Un impossible. Va ser un oasi en ple franquisme. I la possibilitat, amb els anys, d'una línia de continuació pedagògica amb l'escola dels anys trenta. En l'ambient de l'Escola, en els seus mètodes i criteris pedagògics, Carme Serrallonga va convertir el franquisme en un parèn-

7. FERRAN I PERMANYER, Mariona (1997). *L'escola Isabel de Villena i la seva gent (1939-1989)*. PAM, p. 26.

8. *Ibid.*, p. 27-65, especialment.

9. NOGUERO, Joaquim. «Llegir, ensenyar, traduir». Entrevista. Art. cit., p. 37.

10. SERRALLONGA, Carme (1995). «Al capdavant, la més clara paraula. El franquisme, una mirada enre-re, II», *Serra d'Or*, 429 (setembre): 28.

tesi, un lapse de temps a tancar, a oblidar, a situar fora. Més tard, el 1965, quan Marta Mata preparava el primer curs de Rosa Sensat s'hi va dirigir per trobar-hi models. Mata la va conèixer i admirar. La definia com a una dona moderna, una pedagoga en constant renovació, una lliçó de rigor, d'humilitat, com acostuma a passar amb els esperits superiors.¹¹ De fet, sempre exercí aquell mestratge, fins i tot un cop jubilada, des del menjador de casa seva, asseguda en el seu balancí, acompanyada del piano i del seu gat, dels seus llibres, també allí seguia ensenyant i aprenent.

Si la guerra no s'hagués produït, si hagués tingut una altra solució, recordaríem Carme Serrallonga com a traductora, com a professora universitària, una dona sàvia, com deia ella, una aguda crítica literària, però el curs de les coses va canviar radicalment i Carme Serrallonga va posar en primer terme l'acció. La seva practicitat, tossuderia, radicalitat, van fer la resta. Després va venir el mestratge, les generacions que en guarden un record vivíssim i que permet dir que ha estat una de les persones que més ha influït en la societat catalana, durant dècades. Anys cinquanta, seixanta, setanta, vuitanta. Amb tossuderia, amb constància, sense nostàlgia, amb una passió desbordant pel saber, per la llengua, pel país. Una humanista, el pensament de la qual continua vigent, un exemple d'ideal de país sense renúncia.

Després, quan el país començava a recuperar-se, Carme Serrallonga va participar activament en una de les empreses més sòlides i ambicioses: la creació el 1960 de l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual, amb Ricard Salvat i Maria Aurèlia Capmany al capdavant. Va significar l'inici del teatre català de la segona meitat de segle XX i fins ara. Ricard Salvat, recentment desaparegut, havia estat a Alemanya. Del seu pas per Heidelberg i Colònia, entre altres llocs, portava la descoberta del dramaturg Bertolt Brecht. També el seu entusiasme per Pirandello. Volia fer possible la idea d'Alexandre Cirici: muntar a Catalunya una mena de *Bauhaus*, a l'estil de l'escola interdisciplinària de Weimar, per on havien passat artistes i arquitectes de la talla de Mies Van der Rohe o Kandinsky. Malgrat l'evident dificultat de l'empresa, es creia possible reunir sota la Cúpula del Coliseum de la Rambla barcelonina les persones més actives de la societat catalana. Carme Serrallonga no hi podia faltar. El 1967 Salvat li demana la traducció de *La bona persona de Sezuan* de Brecht. Es va estrenar al Romea el 1967 amb Núria Espert en el paper principal. Així començava la llarga trajectòria de Carme Serrallonga traductora, però des del començament, des del 1960 i fins al tancament de l'Adrià Gual, va exercir un segon mestratge. Hi ensenyava ortofonia, dicció. Una forma de treballar la llengua viva, a través de la fonètica, de les construccions genuïnes. Per les seves classes hi van passar moltes de les figures teatrals i de signe ben divers com: Albert Boadella, Fabià Puigserver, Josep Maria Benet i Jornet, Feliu Formosa, Ovidi Montllor, Montserrat Carulla, Montserrat Roig, Ventura Pons, Carme Sansa...

Per completar aquest esbós de retrat de Carme Serrallonga, volia apuntar (ni que sigui breument) la relació entre algunes obres traduïdes i el pensament de

11. «Galeria de mestres: Carme Serrallonga». A: *Homenatge a Carme Serrallonga. Assaig del Teatre*, 15, 1999, *op. cit.*, p. 96-97.

la mateixa traductora. Perquè des de la intenció gens innocent en la tria feta pel mateix Ricard Salvat en les obres que li proposa, Carme Serrallonga es va identificar amb alguns dels autors que traduïa. En algunes obres, doncs, no hi ha replegament de la traductora rere el pensament de l'autor traduït, sinó identificació o, si es vol, ens hi podem referir com d'un parlar per veu interposada.

Recordo que li agradava especialment el dramaturg i polític romàntic Georg Büchner que el 1837 moria de tifus als 23 anys. Sembla que Carme Serrallonga l'havia descobert per casualitat, però tot seguit s'hi va entusiasmar i el va traduir als any 70. La primera obra que va traduir porta per títol *La mort de Danton* (ed. Robrenyo, Mataró, 1976). Es va publicar amb pròleg de Ricard Salvat. S'hi recrea la personalitat de dos personatges de la Revolució Francesa, Danton i Robespierre, i tota l'època de gran conflicte, de canvi de cicle, que permetia, en el fet en si, un paral·lelisme amb la guerra espanyola i els distints posicionaments. Serrallonga aplaudia Danton, el revolucionari més radical, fundador de la Societat dels Drets del Ciutadà, que va acabar a la guillotina, però l'obra el descriu profundament humà, apassionat, sensual, gran orador, també feble i contradictori... Robespierre, en canvi, és fred, intransigent, rígid.

El 1977 Serrallonga traduïa *Leonce i Lena*, una sàtira humorística al poder absolutista alemany. Büchner l'havia escrita a l'exili. També va traduir *Woyzeck*, l'obra pòstuma que amb mots de Josep M. Carandell és la prefiguració d'un personatge com Charlot.¹² Büchner ha estat portat al cinema, se n'han fet llibrets operístics. També s'ha dut a la gran pantalla de la mà de Werner Herzog. Per altra banda, un dels premis teatrals de més prestigi a Alemanya porta el nom de Büchner, però, per sobre de tot, Bertolt Brecht el reclamava com el gran renovador del teatre modern, del teatre dels anys quaranta, és a dir: en el seu model principal. També hi ha una relació evident entre la realitat política catalana de postguerra i el teatre que es representava. El muntatge de *Ronda de mort a Sinera* (1965) sobre textos d'Espriu en va ser un clar exponent a l'Escola Adrià Gual.

Bertolt Brecht va ser un dels autors que va tenir més predicament entre els intel·lectuals i els joves catalans dels anys seixanta i setanta, sobretot pel seu compromís amb el comunisme. Carme Serrallonga es va decidir a estudiar alemany a fons. Va ser una idea coetània al fet de creure que no tots els alemanys eren nazis, «quan vaig conèixer les idees, molt semblants a les meves, de Bertolt Brecht, un magnífic escriptor —insistia— que va arribar a passar-ho tan malament precisament per aquestes idees que tenia, per les quals es va veure obligat a abandonar el seu país, Alemanya.»¹³ A *La bona persona de Sezuan*, escrita a l'exili, Brecht es demana si es pot tirar endavant essent una bona persona en una societat com la nostra. L'ambivalència que presenta a través de la bipolaritat de la protagonista és total, les opcions obertes. Serrallonga va traduir moltes altres obres de Brecht,

12. CARANDELL, Josep M. (1985). «Pròleg». A: BÜCHNER, George i MADACH, Imre. *Teatre*. Molu, 39, (1a. ed.: 1976). Les obres de Büchner són traduïdes per Carme Serrallonga: 9.

13. BASSOLS I VALLS, Clara (1999). «Carme Serrallonga, traductora i pedagoga: "conèixer bé la pròpia llengua no et priva que en puguis saber d'altres"». A: *Homenatge a Carme Serrallonga. Assaig del Teatre*, 15, op. cit.: p. 33.

sempre amb la mirada irònica, sarcàstica sobre la realitat dels anys setanta que vivien i a la qual els textos al·ludien de forma indirecta.

Més tard, als anys vuitanta, va acceptar propostes de Josep M. Flotats, com *El dret d'escollir* (1987) sobre una novel·la de Brian Clark que s'avançava a tractar un tema tan actual com l'eutanàsia, molt abans que la societat se'n sensibilitzés a través del cas real de Ramon Sampietro i que Alejandro Amenábar la portés al cinema esplèndidament. També mostra la seva sensibilitat en versionar un text de Nathalie Sarraute en el diàleg entre vells amics a *Per un sí o per un no*. Podríem continuar aquest recorregut per Pirandello o Giorgio Bassani. Hi critica la doble moral burgesa, hi trobem el lirisme del record pels morts estimats.

Amb el pas dels anys el valor de l'obra de Carme Serrallonga sols ha fet que augmentar, és un valor inqüestionable, una personalitat forta, uns llibres que fan companyia. Acabo aquesta semblança tot recordant que ja l'any 1995 o 1996 Carme Serrallonga va ser convidada a la Facultat de Traducció de la Universitat Autònoma. Se li va retre un senzill, però sentit homenatge. Hi va venir encantada, amb tota naturalitat. S'hi trobava com peix a l'aigua entre el jovent.